

HÉRAKLEITOS - OSOBA, ŽIVOT A DÍLO

O Hérakleitovi samotném toho víme mnohem méně než o jeho způsobu myšlení. Poměrně spolehlivé jsou pouze tyto životopisné údaje:

Narodil se v Efesu kolem roku 540 př. n. l. nebo o několik málo let dříve.

Byl vysoký aristokrat, který však tuto svoji úlohu plnil nějak výrazně jinak, než bylo očekávatelné. Zčásti to souvisí s politickými a místními poměry, zčásti s jeho zvláštní povahou a smýšlením.

Stáhnul se do azylu posvátného okrsku efeského Artemidina chrámu.

Zemřel kolem roku 480 př. n. l.

Napsal zvláštní spis, ze kterého se zlomkovitě zachovala asi třetina textu.

Má pověst svébytného myslitele, který přehlíží obvyklé názory všeho druhu a opovrhuje jak davem, tak majetkem.

Povaha doxografie

Jediný zachovaný delší text, který má povahu jakéhosi životopisu, máme v díle Diógena *Laertia Životy, názory a výroky proslulých filosofů* ze začátku 3. století n. l., tedy asi 700 let po Hérakleitovi. Ostatní zprávy mají povahu kritiky spisu, historických poznámek, anekdot a pozdních (byzantských) kompilátů. Tento materiál uchovává část Hérakleitova spisu a umožňuje rekonstrukci jeho myšlenkového obsahu, neumožňuje však odkrýt průběh životních událostí a vnější podobu myslitele. Chybí právě to, co jeho spis nabízí, totiž přísná provázanost jednotlivých zdánlivě fragmentárních myšlenek, umožňující pochopení na úrovni celku i řady jednotlivých detailů.

Pozdně antická doxografie je svébytný žánr. Miluje příběhy, třeba i vymyšlené na základě nauky; zdůrazňuje vztahy učitele a žáků, tedy genealogie škol; často připisuje autorům daleké cesty a vlivné konexe; pátrá, co který z nich „první objevil“; nauku referuje většinou v anachronické terminologii, tedy pojmovou optikou mnohem pozdější doby; zvláště si všímá způsobů smrti, které většinou vymýšlí jako parodii nauky.

Tuto povahu má i zachované podání o Hérakleitovi. Z velké části jde o anekdotický materiál a legendy, které do Hérakleitova života promítají některé sentence z jeho díla, mnohdy tak činí až zlomyslně. To je obvyklý jev, totiž že okolí se mstí tomu, kdo se z něj osvobodil; nejsnadněji tak, že jej pomlouvá na základě zprznění jeho vlastních myšlenek, přenesených do nechápavého kontextu běžných lidí. V doxografickém materiálu se to nejčastěji projevuje vymyšlením neobvyklých a potupných způsobů smrti. Tato praxe se neomezuje na Hérakleita. Snad nejznámější je podání o Empedokleově skoku do Etny, kterým prý chtěl zakrýt svoji smrtelnost, ale sopka jej prozradila, když vyvrhla jeho zlatý sandál (Empedoklés A 1,69 - viz jeho B 112). Jestliže se může tradovat i tenhle nesmysl, je už možné cokoliv, třeba i všechny verze Hérakleitovy smrti ve hnoji nebo sežráním od vší. Kromě divných nemocí a úmrtí se z parodie na text spisu dostávají do životního příběhu také anekdotické charakterizace, na to vše se pak vrství vymyšlená setkání se slavnými lidmi a podvržená korespondence s nimi.

Uvědomme si však, že krom literárních podvrhů nedělá stará doba vlastně nic tak moc jiného než běžná novodobá interpretace. Snaží se zařadit do běžné hamižné roviny to, co tam nelze zařadit jinak než znevážením. Látku k tomu bere ze zachovaných zlomků spisu - a těm podkládá co možná nízké kontexty, bez zřetele ke smyslu celého textu a k možnostem, které nabízí sémantické pole archaické epochy. Tak je ve staré i nové době možné podat ze zachovaných zbytků spisu nejenom zoufalé torzo školsky transponované nauky, např. že Hérakleitos byl dialektik a živelný materialista, který za pralátku považoval oheň, nýbrž i jakýsi životopis a charakter osoby. Stačí si vybrat některou z běžných osnov, na které pak

životní příběh i nauku utkáme. Nejčastěji se nabízejí: formální racionalita, politika, ekonomika, morálka. Na rovině formální racionality zjistili už aristotelici, že Hérakleitos byl pomatenec, který ani neuměl správně psát (A 1,6; A 4; A 7) a nová doba k tomu dodala analýzu logických nekoherencí jeho tezí. Je to ovšem možné otočit i do oslavné roviny, neboť ta je druhým způsobem neutralizace nějakého nároku smyslu. Pak máme Hérakleita jako objevitele dialektiky, totiž Hegelovy, dávno před tím, než se absolutní duch začal vtělovat v nějakém státě, dokonce ne v pruském. Na rovině politické Hérakleitos evidentně ztroskotal a v nové době to u Poppera dotáhl až na nepřítel otevírané společnosti. Z rozumně rozvržené ekonomické roviny Hérakleita vylučuje jeho ironie vůči bohatství (B 125a) i přehlížení masových potřeb (B 49, B 104). Z morální roviny jej diskvalifikuje jak to, že „Bohu je všechno krásné, dobré a řádné, lidé však pokládají něco za neřádné, něco za řádné“ (B 102), tak to, že nevybízí k žádným pikantním výstřednostem. Nemůže tedy být tím, na koho si ukazujeme prstem v sebecpochvalném dojetí, že takoví nejsme, ale ani morální autoritou a veřejným vzorem jednání. Navíc poskytuje Řecko o dost užší prostor pro drby na téma sexu, protože tam nepůsobí nactiutřačně všechno z toho, co tak může působit v nové době.

Za těchto okolností se projekce Hérakleitova osobního životopisu omezuje převážně na úvahy nebo fantazie, které čerpají ze zvláštností stylu Hérakleitova spisu. Na tom, jak se vyrovnáme s oním zvláštním stylem textu, proto závisí nejenom pochopení Hérakleitova myšlení, ale i obraz jeho osoby. Problém, který je klíčem k porozumění textu, totiž identifikace žánru spisu, se tak stává i problémem pochopení typu osoby a jejího životního stylu. Svěbytnost žánru a stylu spisu vynesla Hérakleitovi už v antice přízvisko *Skoteinos*, Temný. Kolem této osy vznikají anekdoty na bázi textu spisu. Fantazie je rodí přesazením myšlenkových obrazů do dějových situací. Úvahy dedukují povahové rysy z povahy a obsahu spisu. Tak vzniká už Aristotelova invektiva ad personam (A 7/4), ke které dovádí svůj rozklad Hérakleitova pojetí poznání, i Theofrastovo nepříznivé mínění o Hérakleitově duševním stavu (A 1,6). Přívlastek Temný pro Hérakleita je už na přelomu letopočtu považován za samozřejmý (A 3a/1, Strabón). Pro vlastnost jeho textu užil toto adjektivum ve stejné době Démétrios Rhétór (A 4/2), a to v návaznosti na Aristotelovo hodnocení Hérakleitovy syntaxe (A 4/1). Je docela možné, že to je výsledkem druhotné symbolizace Aristotelova a Theofrastova hodnocení Hérakleita. Zrovna tak je možné, že přívlastek „Temný“ má původ v Platónových obrazech „temnoty nejsoucna“ (*Sofisté*s 254a), v úměře temnoty a vnitřně protikladné směsi (*Filébos* 48b) a ve zmizení pravdy v temnotě jako opaku jejího ulovení (*Ústava* 432c). Do čistě komické roviny přivede tento obraz Hérakleita Lúkianos v 2. století n. l. v *Dražbě životů*, když Hérakleita charakterizuje jako plačícího a stále hořekujícího, navíc v protikladu se směřícím se filosofem, Démokritem. Přívlastek Temný není tím hlavním v nejdůležitějším doxografickém pramenu, tedy u Díogena Laertia, kde je takovému chápání dokonce jaksi vzat vítr z plachet slavným podobenstvím o tom, že k pochopení Hérakleitova spisu je zapotřebí jakéhosi potápěče, a pak se spis ukáže být překvapivě jasný (A 1,12; A 4/3). Tato rétorická figura dokonce využívá velmi starou výkladovou tradici Hérakleita, naráží na dávno už ztracený spis *Potápěč*. Zdá se tedy, že Díogenés Laertios referuje o Hérakleitovi nejen ze vstřícnější pozice, ale i na základě vstřícnější interpretační linie, než jakou představili Aristotelés a jeho žáci, přestože jejich podání také cituje. Podíl na tom může mít jak jeho filosofické stanovisko blízké střednímu platonismu, tak jeho spisovatelský cíl, kterým je nejspíš snaha čtenáře nejen poučit, ale taky pobavit, když už se alespoň místy zjevně baví on sám. Stručný výklad Hérakleitova učení, který Díogenés Laertios také podává (A 1,7-11), je neporovnatelně věrnější než referáty Aristotelovy. Na rozdíl od nich představuje docela vtipný výklad s mnoha citacemi, i když bez ambic větších nároků a také v rámci školních kliše, leč nezhooubných.

Životopis u Díogena Laertia

Hérakleitův životopis začíná Díozenés Laertios takto (A 1,1):

„Hérakleitos z Efesu byl syn Blosónův - nebo podle některých Hérakontův. Mužného věku dosáhl v 69. olympiádě (504 až 501 př. n. l.). Byl velmi povýšený jako málokdo a přezíravý, jak je zřejmé i z jeho spisu...“

O tom celkem nikdo nepochybuje, pouze potkáváme verze jmen jeho otce: „syn Blysónův“ (A 3), což je nejspíš přepis; dále pak „syn Blosónův nebo Bauberův, podle některých pak Hérakinův... Efesan“ u Suidy (A 1a), který také přejímá Díozenovo časové určení a dodává k němu správně „v době vlády Dáraia, syna Hystaspova“.

Musíme si uvědomit, že celý Hérakleitův život se odehrává v Efesu podrobeném Peršanů: od r. 546 př. n. l., kdy Kýros porazil Kroisa, tedy pár let před Hérakleitovým narozením, až po povšechnou porážku Peršanů r. 478, kdy už byl Hérakleitos nejspíš čerstvě po smrti. To je iónská archaická podoba „ztracené generace“. A po celou tu dobu je Efesos hlavně kvůli obchodním výhodám na perské straně, dokonce se ani neúčastní iónského povstání v letech 498 až 494, čímž dojde u Peršanů důvěry a na rozdíl od Milétu není zpusťošen.

Odstoupivší král

Pro souvislost Hérakleita a vnější historiografie, totiž politických dějin západního pobřeží Malé Asie, je klíčová tato Díozenova věta (A 1,6):

„Antisthenés (asi ze Rhodu, ne Kynik, ani Hérakleitovec) uvádí v *Nástupnictvích* jako známku jeho velkomyslnosti, že postoupil hodnost krále svému bratrovi.“

Také historik a geograf Strabón uvádí Hérakleita mezi „významnými muži“, kteří se narodili v Efesu (A 3a/1) - a patrně nemá na mysli jenom význam pro filosofii. Potkáváme opravdového korunního prince filosofie, který se zřekl světské moci ve prospěch filosofování v ústraní azylu? Bude to složitější, i když o Hérakleitově královském původu a slávě jeho rodu nemáme důvod pochybovat. Nepřímým dokladem je i efeská mince, na které je muž obklopený nápisem „Hérakleitos / efeských“ zobrazen s odznaky iónské královské moci: v rouchu a s kyjem, který raší. Strabón (A 2) popisuje původ iónského královského rodu v Efesu a zmiňované insignie:

„Ferekýdés říká, že tažení Iónů, které probíhalo později než aiolská kolonizace, vedl Androklos, zákonitý syn athénské krále Kodra. Stal se tak zakladatelem Efesu. Proto tam prý byla ustanovena královská hodnost Iónie a ještě nyní se ti, kdo jsou z tohoto rodu, nazývají králi a náleží jim jisté pocty: Přední místo při závodech, purpurový šat jako znak královského rodu, hůl namísto žezla a vedení posvátných obřadů Démětry Eleúsinské.“

Prostřednictvím Ferekýda Athénské, historika z 5. století př. n. l. (nikoliv mytologa ze Syru), se tak ovšem dostáváme hluboko do minulosti - někam kolem r. 1000 př. n. l. - a Hérakleitos se nám objevuje jako potomek protohistorických zakladatelských postav nejranější doby železné a jako dědic sakrálních tradic s kontinuitou přinejmenším od pozdní doby bronzové. Romantik by teď byl v pokušení odvozovat iónskou filosofii z nejstarších attických sakrálních tradic - uchráněných před atakem násilnických Dóřů ze severu a západu - a převezenných do Iónie. Leč nemalujme si Ióny jenom takto. Pausaniás líčí v *Cestě po Řecku* (VII,2,6-9) Androklovu krutost dost realisticky, ale uvádí další a ještě starší sakrální motiv, a to maloasijský:

„Apollónova věštírna a svatyně v Didymách je starší než přistěhování Iónů, ale ještě mnohem starší než ten příběh s Ióny je kult Artemidy Efeské. Zdá se mi, že se Pindaros nedoslechl o všem, co se týká bohyně, když prohlásil, že tuto svatyni vystavěly Amazonky, když táhly proti Athénám a Théseovi. Ženy od Thermódonu tenkrát sice také obětovaly efeské bohyni, poněvadž znaly svatyni odpradávná, vřdyť k ní přišly jako prosebnice už když prchaly před Hérakleem a ještě dříve před Dionýsem; svatyně však nebyla vystavěna

Amazonkami, ale založili ji Korésos, místní člověk, a Efesos, o kterém se říká, že je synem řeky (říčnického boha) Kaustra. A od Efesa pak město dostalo jméno. Zemi obývali Lelegové, kárský kmen, a mnoho Lýdů. Kolem svatyně žili jako prosebníci různí lidé a také ženy z rodu Amazonek. Androklos, syn Kodrův, ten byl totiž přijat za krále Iónů, kteří se plavili do Efesu, vypudil ze země Lelegy a Lýdy, kteří drželi horní město, ale obyvatelé okolí svatyně se nemuseli ničeho obávat, protože přísahali Iónům, nýbrž zůstali mimo válku a dostali od nich díl území. Androklos také zbavil Samos Samských a tak měli Efesané po nějakou dobu Samos a přilehlé ostrovy ve své moci. Když se Samští později zase vrátili do vlasti, pomáhal Androklos Priénským proti Kárům. Řekové zvítězili, ale on sám padl v boji. Efesané vzali Androklovo tělo a pochovali je na svém území v místě, kde se ještě nyní ukazuje náhrobek při cestě ze svatyně podél Olympeia k bráně Magnétské. Na náhrobku je (socha) ozbrojeného muže.“

Efeský král Iónie je v pozdějším podání spojován nejenom s obřady eleúsinské bohyně Démétér (A 2), nýbrž i se včelí metaforikou, která je vlastní kultu Artemidy Efeské. V Efesu se kněžkám Artemidy říkalo *melissai*, „včely“. *Etymologicum Magnum* (383,30) proto iónského krále nazývá „Essén“ a přidává etymologizující výklad: „*Essén*: Král u Efeských; metaforicky od krále včel, který je zván *essén* proto, že sedí uvnitř.“ Pokud bychom nedůvěřovali tomuto pozdnímu a dost zvláštnímu pramenu, můžeme nahlédnout do starších *Lexikonů*. Suidás: „*Essén*: král; původně včel. Ženský rod: *essénos*. *Essénos*: občan.“ A Hésychiův *Lexikon*: „*Essén*: král, vladař.“

Vědoucí nevědění podivného mladíka

Vraťme se však k Díozenovu životopisu Hérakleita, když už známe jeho rodinný původ i tradici o místě jeho pozdějšího azylu, a všimněme si jeho mládí a vzdělání (A 1,5):

„Již od dětství vzbuzoval podiv. Už jako mladík říkal, že nic neví, ale když dospěl, tvrdil, že všechno poznal. Nebyl žákem nikoho, nýbrž prohlašoval, že se vypytaval sám sebe (viz B 101) a naučil se všemu sám od sebe. Sótion však tvrdí, že podle zpráv některých byl posluchačem Xenofanovým.“

Hérakleitos jako podivuhodné dítě a podivný mladík! To může být jenom klišé pozdně antického životopisu, ale taky nemusí. Není tu totiž žádná zázračná historie, žádná přehra k exaltovanému životu muže božího. Hérakleitos není na rozdíl od Epimenida, Pýthagory, Empedoklea nebo Apollónia z Tyany nikdy chápán v rámci typu muže božího; nebude léčit, levitovat, ani nezaloží sektu a nebude mít kult. Díozenés tu spíš exponuje jinou figuru: napětí mezi nevědáním a poznáním i napětí mezi vzděláním od učitelů a věděním. To velice dobře vystihuje jedno základní téma Hérakleitova spisu, nezávisle na tom, zda jde o fikci Díozenovu, o starší legendu, inspirovanou třeba podáním o Sókratovi - nebo o dobře trefený popis dějové skutečnosti. Verze zlomku B 101 („Prohledal jsem sebe sama“), nezávisle doloženého u čtyř autorů, slouží Díozenovi k expozici této figury. Zatím však zůstaňme na životopisné rovině. Díozenovo pojetí Hérakleita jako aristokratického samorostu najdeme i v Suidově *Lexikonu* (A 1a): „Neučil se u žádného z filosofů, ale stal se filosofem díky přirozenosti a úsilí.“

V Díozenově i Suidově podání stojí proti sobě na jedné straně přirozenost spolu s vlastním úsilím, a na druhé straně školní tradice s úsilím ve vztahu učitele a žáka. Zmínku o Hérakleitově žákovství u Xenofana Díozenés cituje jako tvrzení Sótiona z Alexandrie (rané 2. století n. l.), tedy autora, který má tvorbu myslitelských genealogií škol přímo v popisu práce. Xenofanés se narodil nejspíš r. 571 v iónském Kolofónu, asi 40 km severně od Efesu. V době Hérakleitova dospívání tedy mohl být učitelem v nejlepších letech, nebýt ovšem toho, že patrně hned po perské okupaci Iónie r. 546 emigroval na Západ do Zanklé na Sicílii (dnešní Messina). V době Hérakleitova dětství, dospívání a mládí nejspíš putoval po celé jižní Itálii a

hádal se s kdekým; stejně daleko od pevninského Řecka jako Hérakleitův Efesos, jenže na opačnou světovou stranu. Společné téma obou myslitelů se kromě odporu ke zbohatlíkům zdá být jenom jedno, totiž doslova „jedno“, ale pokaždé v dost jiném pojetí, navíc u Xenofana je v mužském rodě, *heis*, tedy vlastně „jeden“, myslí se Bůh - zatímco u Hérakleita *to hen* a s mnohem opatrněji vyslovovanou božskou konotací. Možné Hérakleitovy učitele uvádí taky Suidás, ale s opatrností, která není vždy obvyklá (A 1a): „Některí tvrdí, že poslouchal Xenofana a pýthagorejce Hippasa.“ Hippasos z Metapontu je snad zvláštní pýthagorejec 6. století př. n. l., někdy pokládáný za přímého žáka Pýthagory. Ač nemáme důvod k důvěře ve středověkou Suidovu referenci, přesto je překvapivé, že v chatrných referátech o Hippasově díle můžeme vidět témata, která mají tak velkou roli u Hérakleita: cyklická proměna světa, oheň. Referující autoři si souvislosti s Hérakleitem sami všímají, a to počínaje Aristotelem (oheň v A 5/1), přes Aetia (oheň a svět v A 5/3; ohňová duše v A 5/15) po Simplikia (A 5/2). Ozvěna tohoto společného porozumění Hippasovi a Hérakleitovi došla až k Tertullianovi, který sice komolí Hippasovo jméno na Hipparchos, nicméně říká, že (duše je) u něho a Hérakleita „z ohně“ (*De anima* 5). Je možné, že Suidova reference nemá jiný pramen než tyto souřadné výskyty jmen Hippasa a Hérakleita ve starší tradici aristotelského výkladu před Sokratiků prostřednictvím Aristotelovy otázky na látkovou příčinu: *ex hú*, „z čeho“. Skutečné souvislosti mezi Hérakleitem a staršími mysliteli je snad třeba hledat spíš jinou cestou než hypotetickými genealogiemi nebo otázkou „z čeho“; totiž zkoumáním společně sdílených předpokladů a představ, zkoumáním postupné výrazové diferenciaci a stabilizaci takto diferencovaných výrazů v určitých okruzích. Takové tázání vede od Hérakleita zpátky spíš k milétským myslitelům, nejvýrazněji k Anaximandrovi, samozřejmě bez souvislosti osobního setkání. Hippasos však ani z tohoto hlediska nezůstane úplně mimo souvislost s Hérakleitem. Pokud se však na jména obou učitelých kandidátů podíváme do Hérakleitova spisu, najdeme tam pouze znevážení Xenofana a Pýthagory (B 40). Nevypadá to ani na pomstu žáka učiteli, ale spíš na žánrově specifickou formu distance od veřejně známých autorit a jejich postupů - nebo na jakýsi vnitřní spor o směr, kterým se bude milétské myšlenkové dědictví ubírat.

V azylu Artemísia

Zatím jsme s Diónem Laertiem došli k dospělému a sebeznanému Hérakleitovi, který se vzdal královské hodnosti. Efesos byl ovšem pod perskou mocí, takže se vlastně mohl vzdát už jenom role sakrálního krále, tedy „krále mága“, *basileus ho magos* v perském pojetí - nebo spíš té hole (rašícího kyje) kterou měl namísto žezla, vedení obřadů pro Déméter Eleúsinskou a možná iónského titulu „velekněz Asie“ (myslí se Iónie). Neznáme ovšem časovou souslednost tří nejdůležitějších vnějších událostí Hérakleitova života: postoupení královské hodnosti bratrovi, odchod do chrámového azylu a sepsání spisu. Pořadí témat v Diónově životopisu se ani nesnaží nějak rekonstruovat historickou souslednost, např. Hérakleitovo dětství a dospívání klade doprostřed svého textu. Dá se očekávat, že bratrovi se hodnost postupuje spíš zmlada, zato složitý spis se píše snad později v ústraní azylu, ale mohlo to být v jiném pořadí, nemáme žádná vodítka chronologie. Ty události se navíc mohly odehrát v rychlém sledu nebo v rozpětí řady desetiletí. Diónés naznačuje jakousi souvislost mezi vyhnáním Hérakleitova přítele Hermodóra z Efesu a Hérakleitovým odchodem do azylu, ale i zde (A 1,2-3) může jít o souslednost pouze literární:

„A těmito slovy obviňuje Efesany, protože vyhnali jeho druha Hermodóra (B 121): *Dospělí Efesané si zaslouží, aby byli všichni usmrceni a zanechali město nedospělým, neboť Hermodóra, muže z nich nejprospěšnějšího, vyhnali se slovy: Nikdo ať není nejprospěšnější z nás, a pokud někdo takový je, ať je jinde a u jiných.* Když pak ho žádali, aby jim dal zákony, odmítl to, protože obec již byla opanována špatnou ústavou. Uchýlil se do svatyně

Artemidiny a hrál s dětmi (s chlapci) kostky; když ho pak Efesané obstoupili, vzkřikl na ně: *Co se divíte, ničemové? Což není lepší dělat toto, než s vámi spravovat obec?*“

Netušíme, co v tomto kontextu znamená slovo *hetairos*, druh. Může to být člen stejného politického seskupení; přívrženec stejných názorů; vrstevník, se kterým společně vyrůstal; přítel; milenec; starší nebo mladší? Jisté je jenom to, že vyhnání Hermodóra Hérakleita zjevně naštvalo. Návrh na usmrcení dospělých a zanechání Efesu nedospělým má v Hérakleitově spisu řadu souvislostí - od nároku přerušení kontinuity pouhých zvyků (B 74) po obraz nedospělého chlapce, vedoucího notně opilého muže (B 117). Zprávu o Hermodórovi zná už Strabón, dokonce v rozvedenější podobě (A 3a/1): „V Efesu se narodili tito významní mužové: Z těch dávných to byli Hérakleitos zvaný Temný a Hermodóros, o němž Hérakleitos sám říká: B 121. Hermodóros podle všeho sepsal Římanům některé zákony.“ To by samo nepůsobilo moc věrohodně - úspěšný vyhnanec Hermodóros v dalekém a tolik cizím Římě a neúspěšný Hérakleitos doma v Efesu - nebýt korunního svědka, kterým je Plinius Starší (A 3a/2): „V senátu stála socha Hermodóra z Efesu, který byl interpretem zákonů decemvirů (viz Cicero, *Tusculanae disputationes* V,36,105). Socha byla zřízena na veřejné náklady.“ Okolnosti popisu nasvědčují správné identifikaci. Podle toho by Hermodóros dokonce nějak zasáhl do konstituce rané římské republiky. Pokud se však dobře orientujeme v čase, tak by Hermodóros musel být buď aspoň o generaci mladší než Hérakleitos, anebo být velice dlouhověký, neboť úřad decemvirů máme doložen až pro polovinu 5. století př. n. l. K Hermodórovi se možná vážou i Hérakleitovy zlomky B 33 nebo B 49. Netušíme ovšem ani důvod vyhnání Hermodóra, tedy kromě toho obecně platného, který uvádí Hérakleitos v B 121. Vyhánění nepohodlných schopných jednotlivců má ovšem v Efesu známý precedens, totiž vyhnání básníka Hippónaxe r. 540 př. n. l., snad pro zesměšňování zbohatlíků nebo kritiku tyranidy. Od počátku perského poddanství r. 546 totiž v Efesu vládla tyranis, opírající se o properské obchodníky a finančníky, zatímco jakousi opozici tvořily protiperské lidové vrstvy; až perský vojevůdce Mardonis (Hérodotos VI,43) vyhnal tyranu z Iónie a zavedl demokracii (r. 494), zajisté velmi specifickou a až do r. 478 pod perským dohledem. Můžeme Hermodórovo vyhnání spojovat s událostmi let 498 (povstání okolních iónských měst) nebo 494? Hérakleitos, a tím pádem ani Hermodóros, určitě nebyl stoupencem tyranidy, která se tradičně opírala o plútokracii a příslib hospodářského růstu. Sám přece napsal Efesanům tuto ironickou větu (B 125a): „Ať vás neopustí bohatství (*Plútos*), Efesané, aby dosvědčovalo, že jste ničemníci.“ Tím méně však mohl být nadšen choutkami lidu, viz B 29, B 49, B 104, B 110.

Hérakleitova nevážná hra (A 1,3) v azylu Artemidina chrámu je krásný obraz, který je patrně postaven na projekci zlomku B 52 z Hérakleitova spisu do jeho života: „Život je dítě, které si hraje, hraje s kostkami: království náleží dítěti.“ Díogenés Laertios tento obraz na jiném místě (A 1,12) ještě dokresluje:

„Když se ho ptali, proč mlčí, odpověděl prý: *Abyste vy mohli tlachat.*“

Obrazu zarputilého myslitele v poklidu azylu neodolal dokonce ani Aristotelés, i když jej zmiňuje jako příklad toho, že zkoumání přírodozpytce se nemá zastavit před ničím (A 9):

„Vždyť ve všech přírodních bytostech spočívá cosi úžasného. Jako se také vypráví o cizincích, kteří se přišli setkat s Hérakleitem: Když prý k němu přišli a viděli, že se vyhřívá u pece, zůstali stát ve vchodu. On je však vyzval, aby odvážně přistoupili, neboť *i na tomto místě jsou bohové*. Tak máme ke zkoumání každého živočicha přistupovat beze strachu, neboť v každém je něco přirozeného a krásného.“ Tak i Aristotelés napsal o mysliteli přirozenosti něco přirozeného a krásného.

Proč ovšem Hérakleitos do chrámového azylu vlastně odešel, o tom se můžeme jenom dohadovat. Hérakleitos sice vnímá a myslí přirozenost, jejíž vládkyní Artemis je, ale ve své bývalé hodnosti byl správcem obřadů Démětry Eleúsinské, nikoliv Artemidy Efeské. Na toto Strabónovo svědectví (A 2) se snad můžeme spolehnout. O efeském králi se sice mluvívá

taky v obrazech Artemidina kultu, nicméně Strabón na jiných místech spisu podává dost detailní přehled kněžských tříd kolem Artemísia, takže snad opravdu ví, co píše. Hérakleitův odchod do azylu určitě musel mít velice vážný důvod, nejspíš to byla přímo obava o život. Pohněval si tolik místní vládce, místní lid nebo Peršany? Nevíme, ale snadno si lze představit, že všechny naráz. Kdo chce, může si vymýšlet nepovedený pokus o převrat spolu s Hermodórem nebo leccos jiného. Hérakleitos byl vskutku mimořádně svéhlavý a jeho antipopulistické rady by mohly být v obci akceptovatelné snad leda v krajním nebezpečí, jak pěkně fabuluje Plútarchos (A 3b/2): „Nejsou snad chváleni a obdivováni ti, kdo bez pomoci slov symbolicky vyjádří to, co je třeba? Tak Hérakleitos, když ho občané požádali, aby jim dal nějakou radu, díky níž by dospěli ke svornosti, vystoupil na řečniště, vzal nádobu s vodou, nasypal do ní ječmen, smíchal s mátou, vypil a odešel. Tak jim ukázal, že spokojí-li se s tím, co se náhodou nabízí, a nebudou-li toužit po drahocennostech, udrží obec v míru a svornosti.“ Mnohem širěji a s menšími rozpaky vůči historii vypráví tento příběh Themistios (A 3b/1). Pouze Kléméns Alexandrijský připisuje Hérakleitově velkodušnosti reálný politický vliv i vůči nejmocnějším (A 3): „Přesvědčil tyrana Melankoma, aby se zřekl vlády. Pohrdal také nabídkou krále Dáraia, který ho zval, aby přišel do Persie.“ Dotyčného tyrana však odjinud neznáme a zmínka o Dáraiově nabídce souvisí spíš s falsy jejich vzájemné korespondence, viz A 1,12-14 u Díozena Laertia.

Díozenés chápe Hérakleitovo rozhodnutí pro azyl v Efesu jako výraz hrdosti a vlastenectví (A 1,15):

„Démétrios praví v Soujmenovcích, že pohrdal i Athéňany, ačkoli byl u nich ve svrchované vážnosti, a spíše se rozhodl pro domovinu, přestože ho Efesané tupili. Vzpomíná ho i Démétrios Falérský ve své Obráně Sókrata.“

Že by Hérakleitos odmítnul pozvání do Athén? O jeho vážnosti v Athénách víme až z pozdějšího 5. století př. n. l. (díky Antisthenovi Hérakleitovci), ale na ještě vzdálenější Sicílii byl vážen už za svého života nebo aspoň nedlouho po smrti (díky Epicharmovi) a papyrus *Derveni* (B 3a) dokládá jeho význam na řecké pevnině v době o málo pozdější.

Spis jako dar Artemidě

Leč přejdeme k přirozenému pojítku mezi poněkud marným pokusem o Hérakleitův životopis a obsahem jeho myšlenek, totiž k Hérakleitovu spisu. Hlavním pramenem je opět Díozenés Laertios (A 1,5-6):

„Kniha, jež se mu připisuje, je ze souvislosti zvána *O přirozenosti*, dělí se však na tři části, totiž o veškerenstvu, politickou a teologickou. Věnoval ji jako dar do svatyně Artemidiny, složiv ji, jak někteří tvrdí, úmyslně poněkud nejasným slohem, aby ji mohli číst jen povolání a ne kdekdo z obyčejných lidí, aby se nedala snadno tupit.“

Spis možná ani neměl titul a okřídlené *Peri fyseós*, *O přírodě* (*O přirozenosti*) je nejspíš pozdější fikce. Díozenem uváděné členění respektuje rozdělení filosofie podle stoického kánonu. Důležité je, že o knize se mluví v singuláru, takže v antickém smyslu slova to znamená jeden svitek, tedy v archaické době pár desítek dnešních stran textu. Překvapující je však způsob publikace knihy! Artemidě Efeské se obětovalo leccos, především býci, jejichž žlázy zdobí jako trofej její kultovní sochu takovým způsobem, že připomínají včelí plástev a že je v novověku někteří považovali za její mnohočetná ňadra. Zrovna tak je jejím znakem včela, příslovečná nejenom svou pílí, ale taky tím, že vybírá to nejlepší z pozemské síly, čím květy odpovídají Slunci. Kniha je napsána pro panenskou bohyni, živitelku přírody, zvláště všech mláďat (*kúrotrofós*). Je odevzdána Artemidě, která život dává i bere. Tyto aspekty dobře korespondují s obsahem i stylem Hérakleitova spisu a s jeho pojetím přirozenosti, *fýsis*. Ta kniha rozhodně není pro „běžné lidi“. Už proto ne, že se jim tam v jednom kuse nadává, neboť názory běžných lidí neslouží jen jako příkladný fackovací panák pro rozcvičení mysli,

ale přímo ke vzbuzení odporu vůči konzumnímu způsobu života, viz B 17; B 29; B 104. Styly knihy věnujeme samostatné pojednání (str. 37 a 45), neboť je vskutku mimořádný. Dógenés nakonec zastává názor, že Hérakleitova kniha je paradoxně dobře srozumitelná. Jeho referát obsahu díla (A 1,7-11) tomu také nasvědčuje. Zmiňuje však možnost, že její příslovečná temnost je podle některých záměrná. Ani to nemusí předpokládat nějakou zlou vůli ze strany autora, neboť to částečné skrytí významu před nezasvěcenými připomíná mnohem ostřejší zábrany mystérií.

Stará podání o spisu

Dógenés cituje také velice kritické podání o Hérakleitově díle (A 1,6):

„Popisuje ho i Tímón těmito slovy:

*Mezi nimi pak zdvihl se křikloun Hérakleitos,
davu jenž spílá a v hádankách mluví.“*

Jde o parodii veršů 247-248 z I. zpěvu Íliady, a to v *Silloi* Tímóna z Fleiúntu (3. století př. n. l.), ve kterých zesměšňuje všechny neskeptické filosofy, neboť je žákem Pyrrhónovým. Tohle je jaksí v popisu práce satirika a skeptika.

Na pováženou je ovšem názor renomovaného vědce a historika nejstarší filosofie, Aristotelova nástupce v Lykeiu, totiž Theofrasta, napsaný kolem r. 300 př. n. l. (A 1,6):

„Theofrastos přičítá jeho trudnomyslnosti, že některé části jeho díla jsou jen zcela dokončené a jiné se zase mají pokaždé jinak.“

Tak Hérakleitos prý psal ve stavu, kterému se v té době slušně řekne *melancholia*. Slovo je odvozeno od výrazu pro „černou žluč“ a ve slovesném tvaru znamená poměrně jednoznačně „být pomatený, potrhlý, ztřeštěný“ - to vše na způsob tíhy a trudu mysli. Že Theofrastos nemá na mysli nějakou nevinnou melancholii v novodobém smyslu slova, nýbrž skutečnou trudnomyslnou pomatenost, to ukazují stopy, které podle něho tato Hérakleitova povaha zanechala v textu jeho díla. Už Theofrastův učitel Aristotelés zmiňuje Hérakleita ve své Rétorice právě tehdy, když chce dát příklad, jak se psát nemá, viz A 4/1. Tomu se věnujeme ve studii o Hérakleitově syntaxi (str. 45n., zvláště 49). Zde si připomeňme srozumitelnější podobu téhož argumentu z pera Démétria Rhétora (A 4/2):

„Zřetelnosti se dosahuje různě. Nejprve v termínech, potom ve vazbách. Co je však bez vazeb a naprosto rozvolněné, je zcela nejasné, neboť kvůli narušení vazeb není zřejmé, kde každá jednotlivá část věty začíná, tak jako v tom, co napsal Hérakleitos. Velmi četné poruchy vazeb to totiž činí temným.“

Pohled na text ukazuje spíš opačnou potíž, totiž nadbytek významových vazeb, složitě zakotvených chiastickou strukturou výroků i řadou dalších syntaktických prostředků, pravda jiných než dělení pojmů, definice a jednorozměrné řetězovité konkluze, které jediné tito autoři vnímají. Syllogismy tam opravdu nejsou, je to k vážnému čtení, není to počítačový manuál. Aristotelés si však myslel, že přišel na jediný možný způsob správného myšlení (A 7/2):

„My jsme však to, že by něco současně bylo a nebylo, právě prohlásili za nemožné. Ukázali jsme, že toto je nejspolehlivější ze všech principů... Vždyť je to nevzdělanost: Nevědět, čeho výklad je třeba hledat a čeho ne.“

Rozčiluje ho souřadné vyslovování opaků a zvláště výroky o plynutí přirozenosti, jako B 49a nebo B 91. A když se někdo neřídí tím, že Aristotelés prohlásil něco za nemožné, tak nezbyvá, než přejít na osobní rovinu a zahrát si na vyšetřovatele (A 7/4):

„Jednoduše není žádný důkaz proti takovým věcem, nýbrž proti tomu, kdo je tvrdí. Kdyby se někdo na ten obrat raději zeptal samotného Hérakleita, přinutil by jej k souhlasu, že protikladné výpovědi o týchž věcech nikdy nemohou být pravdivé.“

Kde jsou zpochybněny principy, tam nelze aplikovat logický důkaz, tam je možný jenom zápas. Ostatně, něco takového Hérakleitos říká, např. v B 80. Toto východisko mají Hérakleitos a Aristotelés společně! Krásné střetnutí dvou zarputilců, kteří se bohužel nikdy neseekali jinak než v konfliktech mezi školními důkazy a pokusy vnímat i myslet přirozenost. V tomto je mezi nimi symetrie. Nesouměrnost je však v tom, že Aristotelés zakrývá otevřenost zápasu svou pozicí podjatého soudce a učitele, který má vždycky pravdu co do principů.

Hned po citaci Theofrastova odborného posudku Hérakleitova díla Díočenés píše (A 1,6): „Jeho spis měl takovou slávu, že vznikli i jeho stoupeni, nazvaní hérakleitovci.“

Všimáme si jich v souvislosti s Platónovým pochopením Hérakleita (str. 296). Nezdá se však, že by Hérakleitos založil nějakou školu, ani že by svůj spis psal pro žáky. Jeho vliv se šíří nějakými mimoškolními cestami, které jen tu a tam vystupují na sledovatelný povrch.

Díočenés Laertios vypráví i legendu o přinesení Hérakleitova spisu do Athén (A 1,11):

„Pokud jde o Sókrata a jeho výrok, když se obeznámil s Hérakleitovým spisem, který mu podle Aristónovy zprávy přinesl Eurípídés, to jsme pověděli ve stati o Sókratovi.“

V oné stati (A 4/3) Díočenés píše:

„Vypravuje se, že když dal Eurípídés Sókratovi přečíst Hérakleitův spis a zeptal se ho, co si o něm myslí, tak odpověděl: *Čemu jsem rozuměl, je urozené, proto myslím, že takové je i to, čemu jsem nerozuměl, jenom to potřebuje nějakého dělského potápěče.*“

Plavecké a potápěčské umění lovců perel z posvátného ostrova Délu je příslovečné, stejně jako jejich odvaha. Riskují život v hlubině moře pro získání něčeho velice vzácného, proto jsou ještě vhodnějším obrazem Hérakleitova úsilí než obraz zlatokopů v B 22. Na Délu, v blízkosti skály svaté hory Kynthu, ve které podle Homérského hymnu na Apollóna našla Létó oporu při porodu krásných dětí (Apollóna a Artemidy) poté, co uprchla před drakem přes moře z Lýkie, se lze odvážit sestupu do vířící mořské hlubiny. Příběh o údajném Sókratově hodnocení Hérakleita zpracovává ještě Suidás v *Lexikonu* pod samostatným heslem *Dělský potápěč*. Kromě toho o Hérakleitovi říká (A 1a): „Napsal toho mnoho básnickým způsobem. Viz též *Dělský potápěč*“. Tím básnickým způsobem určitě nemyslí verše, ale myšlenkovou stavbu, která v prostředí pozdější doby připomíná spíš poezii než filosofii, viz Simplikiovo hodnocení Anaximandrova (B 1, A 9/1) spisu. *Potápěč (Kolymbétos)* se už ve staré době stal titulem snad první interpretace Hérakleita. Díočenés Laertios pokračuje ve vyprávění o přinesení Hérakleitova spisu do Athén a představuje i jeho interpretační tradici (A 1,12):

„Gramatik Seleukos však tvrdí, že jakýsi Krotón vypravuje ve svém *Potápěči*, jak první tu knihu přinesl do Hellady jakýsi Kratés (viz Anaximandros A 18/2?), který také řekl, že kdo se v ní nechce utopit, ten že potřebuje nějakého dělského potápěče. Jedni ji uvádějí pod nadpisem *Músy*; druzí *O přirozenosti*; Diodotos ji nazývá *Přesné kormidlo pro cestu životem*; jiní *Ukazatel povah*; *Jeden svět mravu pro všechny pospolu*.“

Text o potápění a riziku utopení jasně naráží na Platónův výrok, parafrázující Hérakleita: „Vše proudí (plyne, pohybuje se, viz například *Kratylos* 439d4)“, *panta rhei*, který byl velice populární, dokonce až do nové doby. Možný nadpis *Músy* je převzat z Platónova lehce ironického srovnávání Hérakleita s Empedoklem (*Sofisté* 242e), kde je Hérakleitos nebo jeho spis zastoupen označením „Iónské *Músy*“ a „Silnější“, zatímco Empedoklés označením „Sicilské *Músy*“, „Slabší (Měkčí)“. *Kormidlo* zase navazuje na Hérakleitovy zlomky B 41 nebo B 64. Pěkný dvojsmysl *Jeden svět mravu pro všechny pospolu* je možné přeložit také jako *Jeden svět obratu* což upomíná na Hérakleitovo pojetí proměn uvnitř světa prostřednictvím „obratů ohně“ v řadě zlomků, nejuplněji v B 31.

Díočenés Laertios podává i výčet interpretů Hérakleitova díla (A 1,15-16):

„Je velmi mnoho vykladačů jeho spisu; patří k nim totiž Antisthenés (Hérakleitovec), Hérakleidés Pontský, Kleanthés a stoik Sfairos, mimo to Pausaniás, zvaný Napodobitel Hérakleitův, Níkomédés a Dionýsios. Z gramatiků jej vykládal Diodotos, jenž však tvrdí, že

spis není o přirozenosti, nýbrž o ústavě, a že výklad o přirozenosti je tam vložen jen jako příklad. Hierónymos uvádí, že i Skythinos, jambický básník, se pokusil podat jeho řeč ve verších.“

Antisthenés Hérakleitovec je odlišný od Antisthena Kynika, píše v Athénách kolem r. 400 př.n.l., viz Díogenés Laertios VI,19. Skythinos z Teu je íónský lyrický básník, který parafrázoval myšlenky Hérakleitova spisu (kolem r. 400 př. n. l., viz Hérakleitos C 3) a možná ovlivnil i jeho standardní titulaci *Peri fyseós*.

Epigramy na Hérakleita

Díogenés pokračuje citováním epigramů na Hérakleita (A 1,16):

„Uvádějí se na něho též mnohé epigramy, mezi nimi i tento:
Hérakleitos jsem, proč mnou sem a tam smýkáte, hlupci?
Pro ty, kteří mne chápou, tvořil jsem, pro vás však ne.
Jeden člověk mně za třicet tisíc je, nesčíslní však
za nic. Toto pak říkám i v sídle Persefony.

A jiný takovýto:

Nečti jen rychle Hérakleita z Efesu knihu;
velmi je neschůdná stezka, kterou v ní třeba se dát.
Soumrak a nejasno vládne v ní; když však tě uvede do ní
zasvěcenec, pak ihned nad slunce jasnější jest.“

Slova „sem a tam“ v prvním epigramu doslovně znamenají „nahoru dolů“ a tak navazují na B 60. Slova „v sídle Persefony“ mohou být obvyklým odkazem na status nebožtíka, ale taky odkazem na Hérakleitovu roli v kultu (A 2). Druhý epigram představuje mysteriální přístup ke spisu, který se však nezdá být Hérakleitově intenci vlastní, i když dobře navozuje styl textu.

Anekdoty o nemoci a smrti

Samostatným tématem jsou podání o Hérakleitově nemoci a smrti. Nejprve Díogenés Laertios (A 1,3):

„Nakonec se vystěhoval, zprotiviv si lidi, a žil osaměle v horách, živě se travou a bylinami. Když z toho ovšem dostal vodnatelnost, vrátil se do města a záhadně vyzvídal na lékařích, mohl-li by udělat ze záplavy sucho. Protože ho nechápali, zahrabal se ve stáji do kravského hnoje, doufaje, že se teplem hnoje voda z něho vypaří. Když však ani takto ničeho nedosáhl, skonal ve věku 60 let.“

Nelekejme se, tohle není hlavní slovo Díogenova podání o skonu myslitele (viz A 1,5). Celá historika je zjevně trestem za to, že si Hérakleitos „zprotivil lidí“, že opovrhoval davem. Odchod do azylu je předveden jako útěk od lidí do zvířecího stavu, který ovšem člověk nemůže vydržet, neboť vzdálenost od logu znamená i podle Hérakleita také odvrát od ohně a rozplynutí v primordiální vlhkosti. Odchod od lidí se nepovedl, nemoc nutí k návratu do společnosti. Nemoc mu vlastně patří, neboť se vyslovil pro její místo v životě (B 111). „Běžní lidé“ by chtěli být stále mladí, zdraví, krásní, inteligentní a bohatí, ale on napsal (B 110), že „není lepší, když se lidem stává, cokoliv chtějí“. Téma lékařů se váže ke zlomku B 58. Záhadné otázky narážejí na nesrozumitelnost spisu pro dav. Hnůj je pěkný příklad „obratu ohně“ (B 31), neboť je schopen samovznícení právě díky své vlhkosti. Zrovna tak je znakem přírodního cyklu, když odpad slouží jako hnojivo, odporné živí rostliny a díky nim a okolnímu světu vzniká něco pěkného. Hérakleitos „doufal v beznadějné“ (B 18), což se mu u davu vymstilo. Citovaná anekdota toto ovšem nevyznává, takže Hérakleitos umírá. Navíc je zde průhledná narážka na zlomek B 64: „Mrtvolý jsou k vyhození spíše nežli hnůj.“ Ve

zlomyslné historce se tak tento pohoršlivý Hérakleitův návrh naplňuje na něm samotném, a to potupným způsobem. To ale ještě zdaleka není dost nesmyslů (A 1,4):

„Hermippos však tvrdí, že se (Hérakleitos) ptal lékařů, může-li mu někdo z nich tlakem na vnitřnosti vyčerpat vodu. A když řekli, že ne, položil se na výsluní a poručil chlapcům, aby ho přikryli hnojem. Takto prý druhého dne skončil a byl pohřben na agoře. Neanthés z Kyziku však tvrdí, že když se nemohl vyprostit z hnoje, zůstal ležet; a byv pro tuto změnu nepoznán, stal se potravou psů.“

Voda se příslovečně nedá uchopit, viz Plútarchova parafráze v B 91. Podivná balneotherapie je také neúspěšná. Její princip měl být asi takovýto: Slunce vysušuje temnou vlhkost, neboť se jí živí, viz např. A 11/4. Hnůj je pro Slunce v této blasfémii zvlášť vydatnou potravou a proto mudrc doufá, že při jejím schlamstnutí Slunce stráví i takovou maličkost jako jeho vodnatelnost. Zato Neanthova verze není tak alchymicky sofistická. Mudrc se prostě dostal do vlastní pasti a přišli na něj psi z jeho zlomku B 97: „Psi štěkají na toho, koho nepoznávají.“ A protože byl pro tuto změnu „nepoznán“, vzal špatný konec. Ve slovech „pro tuto změnu“ se však kosmologický aspekt proměn ozývá, byť ve zlomku B 90 jde o proměny zlata, nikoliv hnoje. Hérakleitos se zachoval jako jeden z oslů ve zlomku B 9, kteří dají přednost odpadu před zlatem, což je pomsta milovníků majetnického zlata. Nebo se dokonce zachoval jako to prase ve zlomku B 13, které se „považuje v hnoji“. Suidás tyto už tak bizarní verze spojuje a zkracuje, aby mohl přidat ještě jiný možný konec (A 1a): „Když onemocněl vodnatelností, nevydal se lékařům, kteří o něj chtěli pečovat, ale sám se celý natřel hnojem a nechal se na slunci sušit. Když tak ležel, přišli psi a roztrhali ho. Jiní zase říkají, že zemřel zasypaný pískem.“ Písek taky nějak souvisí s vysušovacím pokusem. Možná se tady ozývá zlomek B 118: „Suchá záře - duše nejmoudřejší a nejlepších.“

Díogenés ovšem podává taky rozumnější verzi smrti (A 1,5):

„Sótion však tvrdí, že... Aristón uvádí ve spise *O Hekataiōvi*, že (Hérakleitos) byl vyléčen i z vodnatelnosti a zemřel na jinou nemoc. Toto pak tvrdí taky Hippobotos.“

Hérakleitovu smrt popsal dokonce i císař Marcus Aurelius (A 1b): „Hérakleitos, který tolik filosofoval o vzplanutí světa, byl postižen nahromaděním vody ve vnitřnostech a zemřel natřený hnojem.“ Vidí v tom ironii osudu, ale spíš tím ilustruje vznik legendy, totiž pomstu davu, který nechává myslitele umřít přesně opačným způsobem, než jakým hyne svět v populárním stoickém pochopení Hérakleita.

Na rozloučenou s Díogenovým podáním ještě jeho vlastní epigram na Hérakleita (A 1,4).

„Náš epigram na něho zní takto:

*Často mi bylo divné, jak mohl Hérakleitos,
přetrpět život tak těžký, mít tak nešťastnou smrt.
Neboť když zhoubná nemoc mu vodou zdolala tělo,
v očích mu zhasivši světlo, přinesla neblahou tmou.“*

Přece jenom verze davu. Zhasnutí světla v očích možná naráží na zlomek B 26. Raději už nebudeme citovat úplný text závěru Díogenova podání o Hérakleitovi:

„Bylo pět Hérakleitů: první ten, o němž jsme nyní psali; druhý lyrický básník, od kterého pochází chvalozpěv na dvanáct bohů; třetí elegický básník z Halikarnassu, na něhož složil Kallimachos tyto verše...“

Efesos

Zbývá ještě otázka, kde že se to všechno vlastně dělo. Samozřejmě v Efesu. Ale kde? Efesos je velký a v průběhu pěti tisíciletí své existence se taky dost posouval. Jeho novodobý nástupce se jmenuje Selčuk a Artemision je dnes na jeho okraji, směrem k moři. Moře ovšem od starých dob o pár kilometrů ustoupilo, díky nánosům místní říčky tekoucí z hor, takže Artemision je dnes 9 km od písčitého pobřeží, zatímco ve staré době to bylo mnohem blíž a

bažiny zálivu zasahovaly až k němu. Proto se taky postupně propadalo. Na místě starší svatyně byl v 6. století př. n. l. postaven chrám na půdorysu 55 x 109 m a kolem dvě řady obřích sloupů.

Azylový a posvátný okrsek se táhnul asi 1 km od Artemísia (viz Strabón XIV,1,23) směrem k dnešní měšitě Isy Beye a hlavně do svahu pahorku, na kterém pak císař Jústinián nechal postavit basiliku svatého Jana Theologa (na jednom z možných hrobů Evangelisty Jana) a za kterým je ještě vyšší pahorek se seldžuckou (dřív křižáckou) pevností, Altus Locus, Ayasuluk. To vše je dnes na okrajích Selčuku. Nejstarší osídlení, od ranějšího bronzu po Achájce, bylo na svazích těchto sousedících pahorků. Z Artemísia zůstalo na místě jen málo, a to ještě většinou až z toho, které po požáru onoho Hérakleitova nechal vystavět Alexandr. Pak se braly lepší kusy na jiné stavby: sloupy do Konstantinopole, kde jsou tím nejlepším ve Svaté Sofii; na chrám Marie Bohorodičky (*Theotokos*) blízko starého přístavu v Efesu; na basiliku svatého Jana v Efesu a z ní pak zase na mešitu Isy Beye pod ní, zpátky směrem k Artemísii. Od počátku 20. století se v Artemísii hodně kopalo, nálezy jsou v různých muzeích, největší kusy v Britském. Místo vnitřní svatyně (*adyton*) je dnes zalito vodou v hloubce výkopu, protože po skončení vykopávek v 90. letech 20. století se už spodní voda neodčerpává. Něco rozebrali turisté, protože místo není hlídáno. Azylový prostor je zčásti zarostlý trávou a bylinami, zčásti zastavěný jedinou malou chudinskou čtvrtí jinak bohatého Selčuku, zčásti zasahuje do areálu pevnosti sv. Jana Theologa, odkud je na to vše dobrý leč nepříliš veselý pohled. S místními kluky je tam možné hrát kostky o drobné a na kameni vyčuhujícím z vody uvnitř svatyně lehává želva. Inu, „mrtvoly jsou k vyhození spíše nežli hnůj“. V dobrém místním muzeu jsou sochy z pozdní vrstvy Artemísia. Lze však mít za to, že podoba Krásné Artemidy Efeských se během antiky moc neměnila. Je to přece spíš dědička Velkých bohyň staré Malé Asie než kontinentální Artemis. Na hlavě má čelenku, ve vlasech erínye nebo sirény; kolem krku má věnec věčnosti a náhrdelník ze znamení zodiaku, se znamením štíra uprostřed - zjevný znak toho, že tajemství zůstává skryto! Je oblečená a od náhrdelníku až po pas má ve třech řadách 18 útvarů - nejspíš býčích žláz, které pohromadě působí dojmem obří včelí plástve. Její sukni zdobí divní tvorové. U nohou má dva včelí úly a po stranách dva býky. Ruce míří dopředu, aby přijaly oběť, ve zcela mimořádném případě třeba knihu.

Iónské město bylo trochu jinde. Vévodí mu Androklův pahorek, vzdálený asi 3 km od Artemísia směrem od Selčuku. Tam stávala staroiónská akropole Efesu, ze které nezůstalo skoro vůbec nic, protože se tam pak těžil kámen. V místech, kde Hérakleitos vyrůstal, je holá skála rozpálená sluncem. Magnétská brána, o které píše Pausaniás (VII,2,6-9) je kousek od Androklůva pahorku směrem od moře. Androklův hrob je v okolí silnice, která spojuje křižovatku u Artemísia a přístup k noblesním ruinám římského horního Efesu. Mezi ní a tou druhou blíž k moři, která vede ke vstupu do hellénistického a římského dolního Efesu, býval Efesos perské doby, ale zatím se tam nic většího nenašlo, asi se ani moc nehledalo. Dál jsou totiž skvělé trosky pozdějších vrstev, ve kterých může turista chodit po městských třídách, nahlížet do paláců a vil, vstoupit do divadla, lékárny, lázní, bordelu i veřejných záchodků; vše zachovalé ale nefunkční. Snad nejzachovalejší antické velkoměsto, i se sloupy veřejného osvětlení. Vidět je toho moc a moc, leč tajemství zůstává skryto, neboť *fýsis* se ráda skrývá (B 123), nejraději za svými potomky.

Iónská vrstva Efesu má vztah k přirozenosti, protikladům a k božské věštbě už přímo ve svém založení. Athénaios vypráví (*Deipnosophistae* VIII,62 Kaibel), že první iónští kolonisté dlouho marně hledali, kde založit město. Apollónova věštba slibovala, že jim to ukáže ryba a doveče je tam divoký kanec. To se prý naplnilo tehdy, když se při pečení chycených ryb vzňalo roští, což vyplašilo divočáka, který svým útekem ukázal místo. Ryba a oheň - to by se v Hérakleitově textu dobře vyjímalo!

Asi 60 km jižně je pěkná Priéné, ale možná ne na úplně tomtéž místě, kde v 6. století př. n. l. žil Biás, jeden ze sedmi mudrců, kterého Hérakleitos chválí a dokonce cituje (B 39, B 104). Kousek dál na jih je Milétoš, kde Američané čerstvě odkryli íónskou archaickou vrstvu perské doby, zatímco turistům se ukazuje mohutná římská vrstva a vedle něco málo dávné achájské. O necelých 20 km dál je Didyma, slavná a pradávna Apollónova věštírna s dodnes mimořádně působivým posvátným prostorem, přestože zachované stavby jsou až raně hellénistické. Asi 30 km severně od Efesu je další Apollónova věštírna Kláros a kousek za ní směrem na Smyrnu (dnes Izmir) je Xenofanův a snad prý i Homérův Kolofón.

Představa

Nevíme, jak Hérakleitos vypadal, ani jak vypadal jeho život, tedy krom onoho postoupení královské hodnosti, odchodu do azylu a sepsání spisu. Na faktech ale může záležet jenom historikovi nebo někomu, kdo by se chtěl na Hérakleita jako osobu upnout. To by však bylo naprosto proti duchu i liteře jeho spisu, viz B 50, B 74, B 96. Proto se podle zlomku B 50 budeme věnovat jeho řeči z hlediska, které nabízí přístup ke stále platné proměňující se rovnováze osudu (B 137), k platné řeči (B 1) - a ne z hlediska rozkrytí Hérakleitova názoru, natožpak psychiky. Nicméně člověk je tvor zvědavý a rád by si něco představoval. Těm, kdo vítají i nabídku představy, nabízím takovouto, pokud ovšem slíbí, že se na ni nebudou vázat:

Podivně zádumčivý mladík zdědil slovnou královskou hodnost, která ovšem obnáší hůl a vedení místní filiálky eleúsinských obřadů. Chtěl tomu upřímně sloužit, ale čím dál tím víc zjišťoval, že to je nějak vedle. Ne jenom perská nadvláda, ale hlavně lidský zvyk chtít všeho využít, dokonce i v náboženství. Vést obřady, ke kterým lidé přicházejí ve skutečnosti bezbožně? Takový je už jejich zvyk (B 14). Chtějí si i v náboženství užívat (B 15). A co teprve v životě obce! Co všechno pro jejich blaho dělají zbohatlí zaprodanci! To už je lepší věnovat se Anaximandrovu spisu a třeba se i hádat s pýthagorejci. V takovém rozpoložení je útěcha vůči lidské zpučnosti, stejně jako v kolotání přírody, které se ostatní spíš bojí, protože jistotou jim je město. Léta plynou a svěhlavý aristokrat se nechce pokořit před bohatšími, a tím méně před tupým davem. Raději postupně ztrácí zbytek vlivu na běh věcí a cynicky jej komentuje. Pak se cosi stane, možná v letech 498 až 494, kdy okolní města bojují s Peršany. Mladý přítel Hermodóros plánuje povstání. Jenže mocní nechtějí a lid sice chce, ale po svém, takže ani nic nezačne. Hermodóros musí zmizet a on sám taky. Vždyť ale stačí jen kousíček cesty k azylu, kde může žít rozumně. Slovnou leč nicotnou hodnost dostává mladší bratr a spis třeba poslouží jako obětní dar přicházejícího prosebníka.

Důrazně upozorňuji, že to mohlo být jakkoliv jinak; v mezích těch několika relativně spolehlivých údajů. Zjevné je přece pouze to, že tajemství zůstává skryto!